

SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ/LİSANS

SAY126-SAĞLIK ve TOPLUM

Dr.Öğr.Üyesi, Nurcan COŞKUN US

SAĞLIK SOSYOLOJİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI

SAY126-SAĞLIK ve TOPLUM

Hafta-2

Dersin İçeriđi

- Sağlık Kavramı
- Hastalık Kavramı
- Sapan Bir Davranış Olarak Hastalık
- Hasta Statüsü ve Hasta Rolü

Öğrenme Çıktılarımız;

- Sağlık-hastalık ve toplum arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- Sağlık ve hastalığın sosyokültürel boyutunu kavrayabilecek,
- Sapan bir davranış olarak hastalığı sosyolojik perspektiften değerlendirebilecek,
- Hasta rolü kavramını anlamlandırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sağlık kavramı
- Hastalık kavramı

Önerilen Kaynak

- Cirhinlioğlu, Z. (2012). Sağlık sosyolojisi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Adak, N. Ö. (2002). Sağlık Sosyolojisi, Kadın ve Kentleşme. Birey Yayıncılık.
- Sarı, Ö., & Atılgan, G. (2012). Sağlık sosyolojisi: hastalık ve sağlığa ilişkin kavramsal tartışmalar. Konya: Karatay.
- Sağlık Sosyolojisi, Mevlüt Özben ve İsmail Öz, Editör, Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, Erzurum, ss.1-25, 2016
- T. Gönç Şavran, "Sağlık Sosyolojisinde Temel Yaklaşımlar ve Teoriler," In Sağlık Sosyolojisi , Erzurum: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, 2016, pp.1-23.
- T. Gönç Şavran, "Hasta Hakları ve Eşitsizlik," In Sağlık Sosyolojisi , Erzurum: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, 2016, pp.1-25.

SAĞLIK KAVRAMI

- Çevresel sağlık ile insanların yaşam alanlarını oluşturan doğal ve inşa edilmiş çevre, sağlıklı içme ve kullanma suları, sağlıklı besin ve barınma koşulları, atıkların yok edilmesi gibi çevresel koşulların sağlıkla ilişkisi anlatılmak istenmektedir.
- Toplumsal sağlık kavramıyla gelir ve ekonomik koşullar, sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet vb. etkenlerle toplum ve sağlık arasında bir bağ kurulmaktadır.
- Bireysel sağlık ise sağlığın bireysel yönünü anlatmaktadır. Bu yönüyle sağlık birey tarafından deneyimlenen fiziksel, cinsel, ruhsal, mental, sosyal, zihinsel yetilerle yakından ilgilidir.

SAĞLIK KAVRAMI

- Sağlık ve hastalığa ilişkin çalışmalar yakın zamana kadar sağlık bilimciler tarafından Biyomedikal Model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.
- Biyomedikal modelde insanı oluşturan hücre, doku, organ ve sistemler özdenge (homeostasis) olarak adlandırılan bir uyum ve düzen oluşturacak şekilde etkileşim içindedirler.
- Biyolojik özdenge sağlıklı olma hâli, bu dengenin bozulması ise hastalık ya da tıbbi bir duruma gidiş olarak değerlendirilir.

SAĞLIK KAVRAMI

- Eflatun'un eleştirdiği doktorların sadece bedene odaklanmalarında gözlendiği gibi biyomedikal modele yönelik de eleştiriler sonucunda yirminci yüzyılın ortalarında sağlığı sosyoekonomik ve kültürel açıdan çok boyutlu olarak ele alan sosyal model önem kazanmaya başlamıştır.
- Sosyal Model bağlamında sağlık ve hastalığın toplum tarafından sosyal ve kültürel olarak inşa edildiği görüşü öne çıkmıştır.
- Bu modelin günümüzde kabul görmesi biyolojik unsurların ve tıbbi boyutun inkâr edilmesi anlamını taşımamakta sağlık ve hastalığın tüm boyutlarıyla bütüncül olarak incelenmesi hedeflenmektedir.

SAĞLIK KAVRAMI

- Bircher'e göre (2005) sağlık yaş, kültür ve kişisel sorumluluk ile orantılı yaşam taleplerini karşılayan fiziksel, zihinsel ve sosyal bir potansiyel ile karakterize dinamik bir iyi olma durumudur.
- Engelhardt (1984) bu durumu doğal piyango olarak adlandırmaktadır. Bireyin diğer kısmi potansiyeli ise immünolojik yetkinlik, fiziksel yetenekler, öğrenme ve diğer beceriler, psikolojik ve ruhsal gelişim, sosyal sermaye gibi yaşamı boyunca bizzat elde ettiği potansiyeldir.

SAĞLIK KAVRAMI

- Dünya Sağlık Örgütü'nün (1947) “sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal tam iyilik hâli” şeklindeki sağlık tanımı sağlığın çok boyutlu ve bütüncül olarak ele alınması ve sağlığı pozitif göstergelerle tanımlamak açısından oldukça önemli bir adımdır.
- Dünya Sağlık Örgütü'nün yukarıda yer alan tanımına kadar sağlık, ölüm ve hastalık gibi sürece negatif yönden yaklaşan parametrelerin olmayışı olarak ve daha çok tıbbi boyutuyla tanımlanmaktaydı.
- Eleştiriler nedeniyle DSÖ sağlık tanımına sonradan; “sosyal ve ekonomik olarak üretici bir yaşam sürebilme” ifadesini eklemiştir

SAĞLIK KAVRAMI

- Machteld Huber vd. (2011) DSÖ'nün sağlığı tam iyilik hâli olarak tanımlamasının kronik hastalıkların arttığı günümüzde amaca uygun bir tanımlama olmadığını belirterek sosyal, fiziksel, duygusal meydan okumalar karşısında kendini yönetme ve uyum sağlama yeteneğine yönelik değişen vurguya dikkat çekmektedir.
- Huber vd. (2011) ayrıca sağlığın bazı boyutlarının, tıbbi bir koşula rağmen belli bir bağımsızlık derecesinde yaşamlarını yönetme ve işi içeren sosyal aktivitelere katılma yeteneğini kapsayan insanların yükümlülük ve potansiyellerini yerine getirme kapasitelerini içeren sosyal alanda tanımlanabileceğine vurgu yapmaktadır.

SAĞLIK KAVRAMI

- Parsons'a göre sağlık, “bireylerin işlevsel olma yeteneği” demektir. Toplumsal yaşam içinde her birey belirli rol ve sorumluluklara sahiptir. Bireyin bu rol ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi sağlıklı olduğunu göstermektedir.
- Illich de (2011) sağlığın kavranmasında sosyokültürel faktörlerin belirleyiciliğine dikkat çekerek sağlığı bir uyum sağlama meselesi olarak tanımlar.
- O'na göre sağlık, “toplumca yaratılmış gerçekliklere karşı içgüdüsel değil, otonom, ama yine de kültür tarafından şekillendirilmiş bir tepkidir.” Bu tanım sağlığın tanımlanmasında toplum tarafından yaratılmış bir gerçeklik olarak kültüre vurgu yapmaktadır.

SAĞLIK KAVRAMI

- Sonuç olarak sağlık, bazıları tarafından hastalığın olmaması şeklinde tanımlanabildiği gibi güçlülük olarak da algılanabilmektedir. Bunların dışında bazılarına göre ise sağlık işlevsel olarak tam olma, günlük işlerinin üstesinden gelebilme ve zindelik olarak da değerlendirebilmektedir.
- **Sağlığın bütüncül olarak hem fiziksel hem de sosyokültürel faktörlerin hesaba katılarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır**

HASTALIK KAVRAMI

- Hangi durum ve koşulların sağlığın hangilerininse hastalığın göstergesi olduğu toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişiklik gösteren göreceli bir durumdur.
- Modern tıbbın ortaya çıkışına kadar hastalık; ruhsal ve mekanik güçlerin bir ürünü olarak düşünülmüştür.
- Hastalık, vücudu meydana getiren öğelerdeki dengesizlikten ya da kişilerin günahkâr davranışları nedeniyle Tanrının kendilerine verdiği ceza şeklinde ele alınmıştır.
- Hastalık (illness) bilim insanları ve hekimler tarafından doğada keşfedilmeyi bekleyen bir şey değildir.
- Sosyokültürel sistem tarafından şekillendirilen sosyal bir inşadır.
- Bu bağlamda hastalıkların “fizyolojik” ve “psikososyal” kökenlerine vurgu yapan iki farklı kavram söz konusudur.

HASTALIK KAVRAMI

- Hastalık kavramı da sağlık kavramı gibi önceleri Biyomedikal Model çerçevesinde tanımlanmıştır.
- Bu bağlamda öncelikle hastalık (disease) ile bireyin kendisini hasta hissetmesi (illness) arasındaki ayrımı ortaya koymak kavram karmaşasına engel olmak açısından önemli gözükmemektedir.
- İngilizce kökenli olan bu iki sözcük, hastalıkların “fizyolojik” kökenleri ile “psiko sosyal” kökenlerini birbirinden ayırmak için kullanılmaktadır.

HASTALIK KAVRAMI

- Biyomedikal anlamda hastalık (disease): Hekimin bakış açısından veya nesnel anlamda hastalık, belirli fizyolojik işaret ve semptomlarla kendisini gösteren patolojik bir anormalliği ifade eder.
- Modern tıbbın anlayışında hastalık (disease), vücudun içsel çevresini etkileyen değişikliklere veya bazı sakatlık durumlarına verilen biyolojik tepkilerdir.
- Sosyokültürel içerikli bir kavram olarak birey açısından hastalık (illness):
- Sağlıksızlığın veya patolojik sürecin sonuçlarının öznel deneyim içinde bireyce algılanması, bireyin acı rahatsızlık hissetmesi durumudur.
- Cassell (1976) medikal açıdan hastalık anlayışıyla (disease), hastanın bakış açısından hastalık (illness) arasındaki farkı şöyle ifade eder: Hekime giderken bireyin hissettiği rahatsızlık durumu “illness”, doktordan eve dönerken bireyin saptanan rahatsızlık durumu “disease” dir.

HASTALIK KAVRAMI

- Hastalık bireyin bedeninde, ruhunda, zihninde ya da sosyal dünya ile bağlantısında istenmeyen bir durumdur ve hastalık “normal” durumun dışına çıkma ve modernitenin normalleştirici pratiklerini bozucu bir olgu olarak tanımlandığında hastalığın “anlaşılamayan ve denetlenemeyen güçlerin istilasına her yönden açık, zayıf ve kırılgan” durumu (Bauman 2001) anlaşılır kılınmalı ve üzerinde denetim sağlamaya yarayan pratikler yoluyla kontrol altına alınmalıydı.
- Böylece modernite bağlamında hastalık, kontrol altına alınması gereken bir duruma dönüştüğü gibi zamanla hastalık üzerindeki denetleme ve kontrol daha da geniş bir şekilde hasta üzerinde kurulan bir iktidara da dönüşmektedir.

HASTALIK KAVRAMI

- Hastalığın tanımlanma süreciyle ilgili olarak Turner (2011) Foucault'nun Şeylerin Düzeni'nde (1974) ortaya koyduğu epistemolojik iddiaya dikkat çeker.
- Foucault'ya göre şeylerin ne oldukları onların nasıl tanımlandıklarına bağlıdır ve şeylerin nasıl tanımlandıkları da genel kültürün olguları, âdetin alanları içine nasıl yerleştirildikleriyle ilgilidir. Bu bilgi kuramı benimsendiğinde, hastalığın doğada yer alan patolojik bir varlık değil, aksine toplumsal tarihsel süreçlerin sonucu olduğu bilgisine ulaşılır.
- Böylece Turner (2011) hastalığın kavramsallaştırılma biçiminin yaygın kültürel sistemin ve egemen söylemlerle ilişkili güç yapısının yansıması olacağına vurgu yapar.

Sapan Bir Davranış Olarak Hastalık

- Sosyal normlara uymayan davranış ise sapma (deviant) olarak düşünülmektedir.
- Sosyolojik perspektiften sapkın (anormal) terimi ne değer ne de ahlaki anlamlar taşımaz.
- Nötr bir kavramdır ve kasıt da içermez.
- Grup ve toplumun normatif beklentilerine uymayan genel bir davranış sapkın olarak düşünülmektedir (Kurtz ve Chalfant: 1991).
- Normal ve normal olmayan sapan davranış kavramsallaştırması içerisinde sağlıklı olmak normal olmak anlamına gelirken normal olmayan hastalık sapan davranış olarak tanımlanır.
- Sapan davranış kavramı hastalığın sosyolojik olarak kavramsallaştırılmasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sapan Bir Davranış Olarak Hastalık

- Turner'e (2011) göre sağlıklı olmak huzurlu olmak anlamına geldiği için, hasta veya sapkın olmak toplumun merkezi kültürel aygıtından veya rutin pratiklerinden uzak kalmak demektir ve Tuner'e göre Parsons'ın hastalık-rolü kavramının sürekli geçerli olan yönü hastalık durumunu kesinlikle normal toplumsal etkileşim beklentilerinden sapma olarak tanımlamasıdır.
- Kapitalist düzen içerisinde neyin sağlıklı ve normal neyin anormal ve hastalık olduğunu saptamak belirsizleşerek esnekleşmektedir.
- Neo liberalizmin egemen olduğu piyasada sağlık ve hastalık arasındaki çizgi belirsizleşmektedir.

Hasta Statüsü ve Hasta Rolü

- Hasta kişinin statü-rolünü kasıtlı olmayan bir sapma olarak tanımlayan Parsons The Social System (Sosyal Sistem) (1951) adlı eserinde hekim ve hasta rolünü ve bu roller arasındaki etkileşimi incelemiştir.
- Parsons'a göre hasta statüsünü işgal eden kimse sıradan sosyal rollerini yerine getiremediği için sapkın olarak düşünülür. Parsons öncelikle birbirine bağlı sosyal roller sistemiyle ve toplumdaki durağanlığı ve dengeyi açıklamakla ilgilenmiştir.
- Turner (2011), biyomedikal modele bir alternatif olarak Parsons'un hasta rolünü dört bileşen temelinde açıkladığını belirtmektedir.
- İlki, hasta rolü, hasta bireyin, aile ve işiyle ilgili toplumsal yükümlülüklerine ilişkin görevlerini yerine getirmeme durumunu meşrulaştırmaktadır.
- İkincisi, hasta kişi tıbbi durumu nedeniyle sorumluluklarından muaf tutulmaktadır,
- Üçüncüsü olarak kişi iyileşmek ile yükümlüdür. Bunun için uzman ile işbirliği içerisinde olmak zorundadır.
- Son olarak ise birey eğitilmiş bir hekimden sağlık hizmeti alma beklentisi hissetmektedir.

Hasta Statüsü ve Hasta Rolü

- Sosyolojik açıdan kasıtlı olmayan bir sapma olarak hastalık durumunda birey toplum içerisinde yerine getirmek zorunda olduğu belli görev ve sorumluluklarından affedilebilmektedir.
- Bazı bireyler hastalık rolünü sıradan sosyal sorumluluklarından kaçmak için kullanabilirler.
- **Parsons'a göre hasta birey bir işte çalışıyor ise işine gitmek zorunda değildir. Normal şartlarda yerine getirdiği bu yükümlülüğünden muaftır. Ancak iyileşmek için çaba göstermek ve profesyonel yardım almakla yükümlüdür.**

Hasta Statüsü ve Hasta Rolü

- Parsons hasta statüsünün böyle kullanımına “ikincil kazanç”, bunun karşısında hastalığın iyileşmesi durumuna “birincil kazanç” olarak işaret eder. Toplumda pek çok insanın aynı anda oynadığı hasta rolü, toplumsal sistem içerisinde günlük aktiviteleri engelleyebileceği için uzun zaman devam etmemelidir.
- Sonuç olarak bireylerin hasta rolü ve statüsünden ikincil kazanç sağlamalarını engelleyebilmek için toplumsal sistem sosyal kontrol mekanizmaları geliştirir. Bu kontrol mekanizmalarında en etkin aktörler ise hekimlerdir.

Sosyologlara göre toplumsal bir olgu olarak hastalık algısıyla ilgili dört gözlem;

- Birincisi hastalık grup içinde belirli bir durum ve statüyü temsil eder; diğer tüm sosyal statüler gibi, bu statünün sahipleri de belli davranış kalıpları içinde eylemde bulunmak zorundadır.
- İkincisi, hastalık statüsünü üstlenme kararı ve bu kararın zamanlanması farklı sosyal faktörlerin etkisiyle gerçekleşir.
- Üçüncüsü hastalık statüsüne girişin kuralları toplumsal olarak belirlenir; özellikle hastalığın onaylanmasına ilişkin toplumsal olarak hemfikir olunan araçlar vardır.
- Son olarak, hasta statüsünün işgali sosyal kontrol ajanları için kişisel otonomiden vazgeçmeyi ifade eder.
- Hasta birey tüm inisiyatifi kendisi için en doğru kararı verecek sağlık profesyoneli olan hekime bırakır.

Teşekkür ederim.
Dr.Öğr.Üyesi Nurcan COŞKUN US
nurcan.coskun@omu.edu.tr

